

ПРАВОВА КУЛЬТУРА: ПОНЯТТЯ ТА ЇЇ ВИДИ

Стаття присвячена дослідженню й уточненню поняття правової культури. Проаналізовано види правової культури, розкрито взаємозв'язок культури, правової культури суспільства та особистості.

Ключові слова: культура, правова культура, правова культура суспільства, правова культура особистості, правова культура професійної групи, верховенство права.

Статья посвящена исследованию и уточнению понятия правовая культура. Проанализированы виды правовой культуры, раскрыта взаимосвязь культуры, правовой культуры, правовой культуры общества и личности.

Ключевые слова: культура, правовая культура, правовая культура общества, правовая культура личности, правовая культура профессиональной группы, верховенство права.

The article is devoted to the legal culture notion research. Types of legal culture are analyzed, the relationship of personality legal culture and society legal culture is revealed.

Key words: culture, legal culture, society legal culture, personality legal culture, specialists' legal culture, rule of law.

Сучасний ідеал державного устрою – права держава, яка забезпечує життя суспільства, права громадян, створює необхідні умови за розкриття їх можливостей і задоволення потреб. Утілення в життя наукових ідей багатогранного розвитку людини, її освіти та виховання потребує мобілізації сили і засобів суспільства і держави у царинах правової, моральної, економічної освіти [1, с. 8].

За нових соціально-економічних умов зростає значення правової культури як основи формування всебічно розвинутої особистості. Тому поняття «правова культура» є надзвичайно цікавим для подальшого дослідження.

Проблеми формування правової культури особистості активно досліджуються у сучасній педагогічній теорії багатьма вченими: П. Білим, В. Безбородим, І. Грязновим, І. Дмитрієнком, Д. Коваленком, С. Мануйловим, М. Подберезьким, М. Фіцулою та ін.

Зокрема, Ф. Бурчак, О. Васильєв, О. Жалинський, В. Коновалова, М. Орзіх визначили сутність правової культури і правосвідомості особистості як її структурного елемента; Ф.Думко, А. Жалинський, А. Іпакян, М. Козляр, О. Мартиненко, О. Морозов досліджували зміст і методику формування правової культури працівників органів внутрішніх справ; М. Фіцула, В. Синьов, В. Оржеховська, Г. Пономаренко окреслили зміст і роль правової культури в удосконаленні правоохоронної діяльності, місце правової культури у вихованні особистості та профілактиці правопорушень. Завдання правової культури в сучасних умовах, її співвіднесення з політичними та моральними орієнтаціями і цінностями суспільства визначали (Н. Андрієнкова, Г. Балюк, В. Бородін, Г. Гавриленко, В. Копейчиков, В. Нерсисянц та ін.). М. Подберезький досліджував правову культуру майбутнього вчителя.

Мета статті: дослідити та уточнити поняття «правова культура» на основі сучасних наукових підходів.

Правова культура тісно пов'язана із загальною культурою народу, ґрунтується на її засадах, є свідченням рівня її розвитку.

Систематичні дослідження поняття явища «культура» тривають із початку ХХ століття. За цей час у науковій літературі склалася достатньо мозаїчна картина оцінки культури як явища, її сутності, ролі та призначення. Наприкінці другої третини минулого століття у західній науковій думці налічувалося понад 250 визначень культури. Аналогічними є понятійні визначення культури вітчизняних наукових розвідок [2, с. 156].

З давніх давен філософи (Г. Гегель, Д. Дідро, І. Кант, Ж. Руссо, Г. Сковорода, Л. Фейєрбах, П. Юркевич та інші) досліджували проблему формування культури в різних її виявленнях.

У педагогіці поняття «культура» набуло поширення у другій половині ХVІІІ ст. як загальний спосіб існування людини, її діяльності та об'єктивованій результат. Енциклопедія освіти визначає культуру (від лат. culture – обробіток, догляд, шанування, виховання, освіта, розвиток) як систему програм людської діяльності, поведінки і спілкування людини задля зміни та удосконалення суспільного життя в його основних виявах [3, с. 439].

С. Кримський пропонує таку характеристику феномену культури: «Культура – провідний чинник конституювання життя народу як індивідуальної іпостасі людства, розкриття його етнічного автопортрету, неповторне вираження загальнолюдського досвіду. Культура трансформує історичний досвід у цінності життя, творчості духу, у символічний лад спілкування, соціальних значень, вірувань та ідеалів, ієрархії найвищих людських якостей, формування світу людини за вимірами блага, правди, краси» [4, с. 30].

Багатство культурних феноменів у цих напрямках досліджень, незважаючи на їх динамічність і відносну самостійність, потребують розгляду культури як цілісної системи. Системоутворювальним фактором є граничні основи кожної історично визначеної культури, які представлені світоглядними універсальними (категоріями культури), що у процесі взаємодії та взаємозумовленості задають цілісний узагальнений образ людського світу і місця культури в ньому. Культура завжди була могутнім чинником соціального розвитку,

усоблювала якісну характеристику суспільного життя, та специфічний спосіб розвитку людської життєдіяльності, зафіксований у результатах діяльності, в системі соціальних норм і закладів [3, с. 439].

Беручи до уваги широку термінологічну мозаїчність визначень культури, можна говорити про три основних підходи до розуміння сутності культури. Перший окреслює її як сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які є свідченням історично досягнутого рівня розвитку суспільства й людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності. До другого підходу віднесено не тільки результати людської діяльності, а й саму діяльність. В основу третього підходу покладено розуміння культури як технологічного принципу діяльності, який надає культурі особливої якості [2, с. 156]. Уважаємо, наявні підходи розуміння сутності культури є взаємодоповнюючими.

Значущу роль у змісті культури посідають не речі, а людина у суспільстві. Доведено, різноманітні види культури – виробництва, управління, політична, художня, міжособистісних стосунків, екологічна, правова – являють єдність форми існування та розвитку людської природи і суспільства. Культура пронизує всі напрями людської життєдіяльності – від основ матеріального виробництва і людських потреб до найвеличніших проявів людської творчості [3, с. 441].

Отже, культура – надзвичайно багатопланове явище, що охоплює всі без виключення аспекти життя людини, в якому чільне місце належить людині та суспільству.

У межах загальної культури особистості як носія різноманітних соціальних цінностей та учасника широкого кола суспільних відносин окреслюють кілька структурних компонентів, що є свідченням багатопрофільності та складності соціального спілкування, поміж яких у науковій літературі йдеться про культуру етичну, політичну, психологічну, економічну, правову, екологічну, інформаційну, що є своєрідними окремими спектрами розуміння загальної культури особистості [5, с. 321].

У процесі аналізу підходів науковців до поняття «правової культури», нашу увагу привернули дослідження сучасних учених. Наведемо деякі з них. Зокрема, В. Владимірова вважає, що правова культура поєднує комплекс ідеальних елементів, що стосуються сфери дії права. Тому правову культуру автором визначено як об'єктивований результат діяльності суспільства. Отже, дослідниця поняття правової культури характеризує як складову загальної культури народу, відображення її розвитку, менталітету. На її думку, правова культура – це складне інтегроване й динамічне утворення, що кваліфікується як система правових цінностей на відповідному рівні розвитку суспільства, які у правовій формі відображають стан свободи особи та інші соціальні цінності [6, с. 6].

Р. Сербін поняття правової культури визначає як «категорію філософії права, яка характеризує зумовлене природним правом, соціальним, духовним, політичним, економічним станом правове життя людини й людства, що полягає у досягнутому рівні розвитку правової діяльності, правосвідомості загалом, у рівні правового розвитку суб'єкта зокрема (людини, різних груп, всього населення, людства взагалі), і забезпечує верховенство права у суспільному житті, дієвість гуманістичних принципів справедливості, свободи й гуманізму, людини як вищої соціальної цінності, захист її честі й гідності, а також гарантованість державою, міжнародними інституціями захисту прав і свобод, загальнолюдських цінностей» [7, с. 8].

О. Дьоміна витлумачує правову культуру як комплекс цінностей, властивих певному історичному періоду (аксіологічний підхід). Зокрема, науковець вважає, що правова культура є багатозначною характеристикою найважливішого аспекту життя суспільства, невід'ємною складовою його загальної культури, яка містить правові цінності та норми правової сфери суспільного життя [8, с. 12].

Як бачимо, правова культура суспільства тісно пов'язана з політичною, що передбачає практичне засвоєння політики і права.

Залежно від носія правової культури автори розрізняють:

- 1) правову культуру суспільства;
- 2) правову культуру особи;
- 3) правову культуру професійної групи [1, с. 93].

Д. Іщенко розглядає правову культуру суспільства як різновид загальної культури, який становить систему цінностей, що досягнуті людством у царині права і стосується правової реальності конкретного суспільства [9, с. 17].

Як зазначає О. Меню, система цінностей – це активність суб'єктів права у правовій сфері, добровільність виконання вимог правових норм, реальність прав і свобод громадян, ефективність правового регулювання, якісні закони, досконала законодавча техніка, розвинута правова наука, юридична освіта, ефективна юридична практика, стабільний правопорядок. Систему цінностей у царині права, що існують у реальному функціонуванні в суспільстві, називають правовою реальністю, яка у структурному відношенні збігається з поняттям «правова система» [10, с. 4].

О. Скакун вказує на те, що правова культура суспільства відображає такі зрізи правової реальності (правової системи): структурно-функціональний, аксіологічний (оцінний). Структурно-функціональний зріз уможливує розкриття статичності (структурного аспекту) і динаміки (функціонального аспекту) правової культури. Структурний аспект (статика) правової культури характеризує її склад, внутрішню будову; функціональний (динаміка) – виникнення, розвиток і взаємодію елементів правової культури між особистістю та соціальними явищами, насамперед, моральною, політичною та іншою культурами. Аксіологічний (ціннісний) зріз розкриває систему цінностей, створених у процесі розвитку суспільства і накопичених людством у царині права, – тобто все, що належить правовому прогресу [11, с. 470].

На думку Д. Іщенко, кожне суспільство виробляє свою модель правової культури. До структури правової культури суспільства, за твердженнями науковця, належать:

- 1) культура правосвідомості – високий рівень правосвідомості, що містить оцінку закону з позицій

справедливості, прав людини;

2) культуру правової поведінки – правову активність громадян, яка виражається у правомірній поведінці;

3) культуру юридичної практики – ефективну діяльність законодавчих, судових, правозастосовних, правоохоронних органів [9, с. 17].

Згідно з позицією М. Момот, рівень правової культури визначається станом підсистем, зокрема – правовою культурою особистості та правовою культурою суспільства. Причому ці два поняття є взаємозалежними: чим більше освічених у правовому відношенні громадян, тим вищою є правова культура суспільства. У свою чергу, правова культура особистості, будучи компонентом правової культури суспільства, виражає його ступінь і характер розвитку – забезпечує соціалізацію особистості та правомірну діяльність особистості [12, с. 174].

На думку Ю. Седої, правова культура особистості включає знання законодавства (інтелектуальний зріз); упевненість у необхідності й соціальній доцільності законів і підзаконних актів (емоційно-психологічний зріз); уміння використовувати в практичній діяльності правовий інструментарій [13, с. 9].

Як зазначає Д. Іщенко, правова культура особистості характеризує рівень правової соціалізації громадянина суспільства, ступінь засвоєння і використання ним правових начал державного та соціального життя. Правова культура особи означає не тільки знання і розуміння права, а й правові міркування соціальної цінності, активної роботи аспектів здійснення зміцнення законності і правопорядку. Іншими словами, правова культура особистості – це її позитивна правова свідомість у дії, яка охоплює перетворення особою своїх здібностей і соціальних якостей на підґрунті правового досвіду [9, с. 17].

Цікавою в аспекті нашого дослідження виявилася позиція О. Скакун, яка зміст правової культури особистості вбачає у єдності складників:

1) правосвідомості і правового мислення (правове мислення має стати елементом культури кожної людини);

2) правомірної поведінки;

3) результатів правомірної поведінки і правового мислення [11, с. 472].

А. Бойков доводить, що показником правової культури особи є її правова активність як вища форма правомірної поведінки, що припускає:

1) наявність високого рівня правосвідомості; готовність до ініціативної правомірної діяльності у правовій сфері на основі шанобливого ставлення до права, переконаності в необхідності та справедливості правових норм, їх добровільного здійснення, досконалого знання права (внутрішній аспект);

2) цілеспрямовану, ініціативну, позитивну соціально корисну діяльність особи, що перевершує звичайні вимоги до можливої і належної поведінки, спрямовану на розвиток демократії, зміцнення законності та правопорядку (зовнішній аспект) [14, с. 185].

Отже, правова культура особистості – це знання громадянами своїх прав, обов'язків, повага до закону, права, свідоме дотримання норм права, розуміння соціальної, юридичної відповідальності, навички правомірної поведінки.

У процесі подальшого розкриття сутності досліджуваної проблеми вважаємо за доречне зробити акцент на професійно-правовій культурі. Н. Тітова відзначає, що професійна правова культура – форма правової культури суспільства і охоплює знання, почуття, ціннісні орієнтації та інші структурні утворення правової культури спільності людей, які займаються юридичною діяльністю, потребують спеціальної юридичної освіти і практичної підготовки [15, с. 136].

Н. Головка наголошує, що основне у професійній правовій культурі – високий рейтинг права, його верховенство і відповідний стан справ у правовому полі держави: підготовка юридичних кадрів, роль юридичних служб у всіх сферах суспільного і державного життя, становище суду, адвокатури, прокуратури, нотаріату, міліції; розвиненість наукових юридичних установ, ефективність роботи юридичних професійних, громадських організацій [1, с. 95].

І. Коваленко та Т. Цувіна визначають існування специфічних функцій правової культури: *пізнавально-перетворювальної*, яка пов'язана з теоретичною та організаторською діяльністю з формування правової держави та забезпечення становлення громадянського суспільства; *право-регулятивної*, що спрямована на забезпечення стійкого, узгодженого, динамічного та ефективного функціонування всіх елементів правової системи; *ціннісно-нормативної*, яка виражається за допомогою системи аксіологічних характеристик та виявляється у різноманітних явищах, фактах, які набувають ціннісного значення, відбиваючись у свідомості індивідів та вчинках людей, у соціальних інститутах; *правосоціалізаторської* – яка може бути досліджена крізь призму формування правових якостей особистості; *комунікативної*, що забезпечує спілкування громадян у правовій сфері, та впливає на нього та *прогностичної*, яка охоплює правотворчість та реалізацію права, проблеми зміцнення законності та правопорядку, забезпечення правомірної поведінки громадян, їх громадянської активності тощо, залучає аналіз тенденцій, характерних для всієї правової системи [16, с. 86 – 88].

На основі поданого вище аналізу вважаємо за необхідне звернути увагу на взаємозалежність трьох видів правової культури у реальному житті єдність правової культури як соціального явища; неможливість існування правової культури поза правовою культурою її громадян (особистості, групи); вона є умовою, формою і результатом культурно-правової діяльності громадян та їхніх професійних груп [17, с. 23].

Отже, беручи до уваги існуючі поняття правової культури та її видів, пропонуємо більш конкретизоване визначення. Це – різновид загальної культури суспільства, який становить систему правових цінностей, що відповідають вимогам правового розвитку суспільства, які підтримуються і яких

дотримуються у суспільстві, що відновлюються чи формуються на основі духовних цінностей, правових звичаїв, правових знань, принципів гуманітарної справедливості. Правова культура має специфічні функції як на прогресивні напрямки впливу правової культури на свідомість і поведінку людей, так і на різні сфери життєдіяльності. Правова культура визначається як сукупність досягнень суспільства, його соціальних груп та громадян у царині регулювання суспільних відносин, яке забезпечує верховенство права суспільного життя, – планування у суспільному житті правових принципів справедливості та гуманізму, захисту прав і свобод людини, її честі й гідності, реальне забезпечення місця людини як вищої соціальної цінності.

Зважаючи на викладене вище є підстави стверджувати, що правова культура має важливе значення в життєдіяльності людини. Саме від рівня правової культури особистості і суспільства залежить загальнодержавний прогрес. Автор у подальшому науковому пошуку продовжує вивчати правову культуру та технології формування.

Література

1. Головка Н. І. Правова педагогіка: навч. посіб. / Н. І. Головка – К. : МАУП, 2007. – 248 с.
2. Журавський В. С. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні / В. С. Журавський – К. : ВД «Ін Юре», 2003. – 416 с.
3. Енциклопедія освіти. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії / Сергій Кримський. – К. : Виддім «Кисво-Могилянська академія», 2008. – 367 с.
5. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): Навч. посібник. / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – [2-ге вид.]. – К. : Знання, 2006. – 487 с.
6. Владимірова В. І. Педагогічні проблеми формування правової культури вчителя з історії вищої педагогічної школи України (1917 – 2002 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец.: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / В. І. Владимірова. – Луганськ, 2003. – 22 с.
7. Сербин Р. А. Правова культура – важливий фактор розбудови правової держави: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. ю. н.: спец.: 12.00.12 «Філософія права» / Р. А. Сербин. – К. : – 2003. – 17 с.
8. Дьоміна О. С. Формування правової культури студентської молоді в умовах сучасного українського суспільства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Дьоміна Оксана Сергіївна. – К., 2007. – 217 с.
9. Іщенко Д. В. Формування правової культури: теоретичні засади / Д. В. Іщенко // Педагогічні науки. Ч. II. – 2010. – № 47. – С. 15 – 18.
10. Менюк О. Правова культура в умовах розбудови незалежної України: поняття, структура / О. Менюк // Право України. – 2001. – №4. – С. 172 – 177.
11. Скакун О. Теорія держави і права / О. Скакун. – Харків, 2005. – 380 с.
12. Момот М. О. Правова культура як феномен суспільного буття / М. О. Момот // Митна справа. – 2011. – Ч. 2. – № 1 (73). – С. 26 – 28.
13. Седая Ю. Правовая культура личности: процесс формирования / Ю. Седая // Новый коллектив. – 2008. – №5. – С. 8 – 13.
14. Бойков А. Г. Правовая культура и вопросы правового воспитания / А. Г. Бойков. – М., 1994. – 220 с.
15. Тітова Н. К. Правова культура: поняття, структура, теоретичні засади педагогічного правознавства: збірник наукових праць / Н. К. Тітова // Проблеми сучасного мистецтва і культури. – К. : Науковий світ, 2001. – 154 с.
16. До питання про функції правової культури / І. І. Коваленко, Т. А. Цувіна // Наукові записки Харківського Університету Повітряних сил. Соціологія. Філософія. Психологія. – 2009. – Вип 2. – С. 84 – 89
17. Столяренко А. М. Юридическая педагогика: Курс лекцій / А. М. Столяренко. – М. : Экмос, 2000. – 496 с.